

מביקורת הנוסח לשחזור היסטורי: לתולדותיהם של שלושה מקומות בארץ-ישראל

ורד נעם

מביקורת הנוסח לשחזור היסטורי: לתולדותיהם של שלושה מקומות בארץ-ישראל	7	ורד נעם
קרבת ההכרעה בכיבוש סודיה על ידי המוסלמים – רקעם ומקורותיהם: מבט אחר	31	משה שרון
מן עלותנו לשכם: אברהם מירקוביץ אצל השומרונים	85	דן שפירא
מצודות טיגרט – שלטון וביטחון בכפיפה אחת: הרעיון, המדיניות והיישום	95	יגאל אילן, עמיתם אורן
גאולת קרקעות מסוג חדש: מפעלי רכישות קרקע מיוחדים של יקרן קיימת לישראל, כשלהי תקופת המנדט	127	יוסי כץ
בשרה זאחן		
- הקבוצה – מבט מבראשית במרספקטיבה	149	מוקי צור
עם הספי		
- בנייני ילדים או למענם: תיאורי ארץ הקודש בספרות הנוסעים הצעירים	157	חיים גורן
- מתענת תחייה דתית לחברה אורתודוקסית-חרדית: החסידות בראי האיגרות מארץ-ישראל	165	שמאל פינג
- מרעיון המדינה לבניין חברה חדשה	170	ישראל קולת
- מעלותיה ומגבלותיה של היסטוריה דיפלומטית	174	יגאל עילם
הערות והארות		
- נזר הקרבן וכתובות הלוקסמבה משנות ארבעה בירושלים	177	משה בנביץ
פסי די ב'צב'	180	
מקורות האורים	184	
קיצורים	185	
תיקוני טעויות	185	
משתתפים	186	
תקצירים	189	

על שלושה דברים כל פרשנות פילולוגית-היסטורית עומדת: על הנוסח; על הלשוני; על הקונטקסט הספרותי וההיסטורי-ראלי כאחד. כך לימדנו אליעזר שמשון רוזנבל המנוח, והוסף והשמיע כי דרך זו של צירוף הפילולוגי וההיסטורי כשם שהיא חשובה והיונית לחוקרי התלמוד, הכרחית היא אף להיסטוריונים שבינינו.¹ דא עקא שתמימוניות הנבדלות חוצצות בין פרשנותם של חוקרי הטקסט לשחזוריהם של בעלי ההיסטוריה ופוגמות בבניינם של אלה ושל אלה, מאמר זה מדגים את תרומתה של ביקורת הנוסח של ספרות חז"ל להבנת תולדותיהם של שלושה אתרים בארץ-ישראל בנקודות זמן נבדלות ורחוקות: בימי שיבת ציון, בסוף תקופת החשמונאים ובמיידיה-בניינים. עובדות סקסטואליות שנתלבנו מתוך המחקר הספרותי של מגילת תענית ושל ביאורה וזרות אור חדש על המסקנות ההיסטוריות העולות מן המסמכים העתיקים הללו ומסקלות מן המחקר ההיסטורי שיבושים חדשים עם ישנים?² הסכוליון, הפירוש העברי הנספח אל מגילת תענית, מבאר את טיבם וזמנם של המאורעות

1 א"ש רוזנבל, 'זמורה', PAAJR, 31 (1963), החלק העברי, עמ' סו, יט.
 2 סקירה כללית על מגילת תענית ועל ביאורה, המכונה סכוליון, ראו: י' תבורי, 'מדעי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד', ירושלים תשנ"ה, עמ' 307-322. הספרות המובאת שם ג' נעם, 'לנוסחיו של הסכוליון' למגילת תענית, תרביץ, סב (תשנ"ג), עמ' 55-99, והסקירה הביבליוגרפית בהערות שם, עמ' 55-58; תנ"ל, 'שתי ערויות על גביב המסירה של מגילת תענית ועל מוצאו של נוסח התלמים לביאורה', תרביץ, סה (תשנ"ז), עמ' 389-416. המודורה המדעית למגילת ולביאורה אשר שומשה ע"כ את המחקר היא המודורה ליכטנשטיין: H. Lichtenstein, pp. 8-9 (1931-1932). 'Die Eastenrolle — Eine Untersuchung zur jüdisch-hellenistischen Geschichte'. HUCA, 257-351 (תולדן; מודורות ליכטנשטיין). על סגולותיה ועל ליקוייה של מודורה זו ראו: נעם, 'לנוסחיו (שם), עמ' 60-59 ועמ' 92, הערה חדשה נמצאת כעת בהכנה, וראו בינתיים את המודורה הנספחת אל:

על פי כן נתעוררו קשיים בפירושו מתוך לשון המגילה ומתוך הביאור הנספח לה בסכוליון:

נוסח הכלאיים (ק)	סכוליון א	סכוליון פ
ומה הוא אחידת שומרון		1 סכוליון פ ומה היא אחידת שומרון רבה
מפני שכשעלתה גלות ראשונה	כשעלו בני ישראל מן הגולה	3 מפני שכשעלתה גלות בראשונה
הלכו להם למטלית של כותיים	לא רצו לישב במטלית של כותיים	5 באו למטלת של כותיים
ולא הניחום באו לים בוסטי	אלא באו ליםבסמא	7 ולא הניחו באולים בוסטי
וישבו אותה והקפוחה ערי חומה	וישבוה ועשו שם חומה בצורה	8 ושבוה והיקפוח ערי חומה
ונסמכו לה עיירות רבות מלשאל	ונסמכו להם עיירות הרבה	10 ונסמכו לה עיירות הרבה
והיו קורין אותה ערי נברכתא	ומלאו כל עיר נרבונא	11 והיו קורין לה ערי נברכתא

החוקרים נחלקו בנוסח הביאור כשם שנתלקו במשמעו. נראה שעל יסוד הכרתם של כתבי יוד הנבלים ויחסיהם ניתן היום להציע, קודם לכל דיון, שחזור מחדש של הטקסט. במקרה זה שני נוסחי היסוד של הסכוליון קרובים מאוד ונראה שמקור קדמון אחד נשקף משניהם. גם שיבושים נפלו בשניהם, בעיקר בסכוליון א. הצעת השחזור שלהלן נסמכת בעיקר על סכוליון פ ועל נוסח הכלאיים שהשתמשה בו.

ומה היא אחידת שומרון רבה⁸

מפני שכ[ש]עלתה גלות בראשונה⁹ / כשעלו בני ישראל מן הגולה¹⁰

באו למסל[נ]ת¹¹ של כותיים

ולא הניחום¹²

8 פתיחה זו חסרה ב"א. התואר 'רבה' הושמט מנוסח הכלאיים. כבר נחלקו קליין, קרויס וליכטנשטיין אם הוא שיבוש של 'שורא' שבמגילה אם לאו. ועוד צריך עיון. ראו: S. Klein, 'Narbatta und die jüdischen Siedlungen westlich von Samaria, MGWJ, 74 (1930), pp. 369-380; idem, 'Erwiderung, ibid., 75 (1931), pp. 204-208; S. Krauss, 'Contributions à la topographie de Jérusalem', REJ, 71 (1920), pp. 161-162; idem, 'Zur Landeskunde Palästinas', MGWJ, 75 (1931), pp. 191-199; H. Lichtenstein, 'Der Gedenktag des 25. Marcheschwan in der Fastenrolle', ibid., pp. 202-204.

9 שכ[ש]עלתה] דש"ן נשמטה ב"פ וראה נוסח הכלאיים. ביאשונת] נראה עדיף על נוסח הכלאיים: ראשונה.

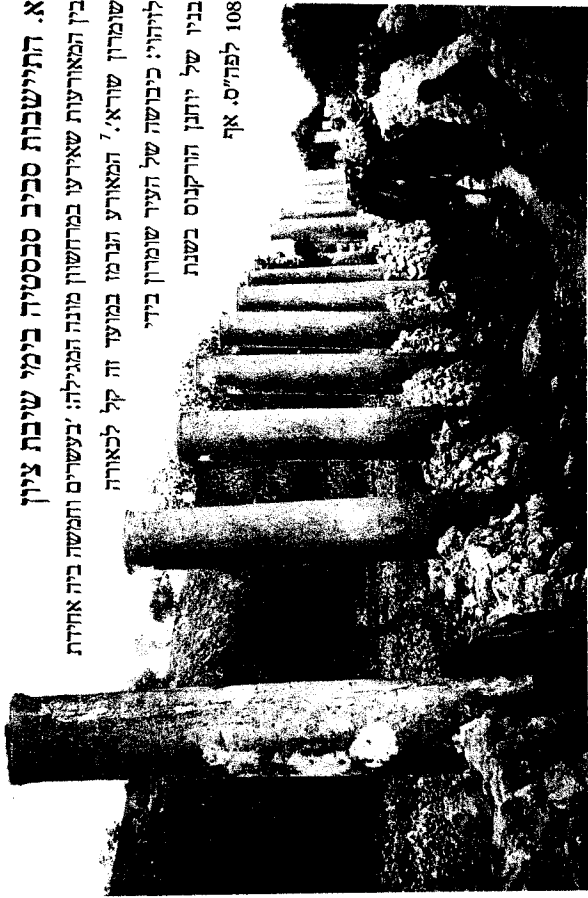
10 'כשעלו בני ישראל מן הגולה' הוא הנוסח החלופי שב"א. דומה שאין צורך להכריע בין שני הנוסחים, והנאום שקולים. למסל[נ]ת] פ: למטלת. כלאיים: למטלית. ב"א: לא רצו לישב במטלית של כותיים. ראו התעודה הנבאה.

12 ולא הניחום] כן בנוסח הכלאיים. פ: ולא הניחו. שורה זו חסרה ב"א, ואפשר שתוספת המילה: 'אלא ובאו

הנמנים בתעודה קדמונית זו. אנב כך הוא סומך אל מועדי המגילה סיפורים היסטוריים, דרשות ואגדות. מתוך מחקרי בפרשה זו נגזרר לי כי אליבא דאמת אין הסכוליון המונח לפנינו בדפוסים חיבור אחד, כי אם תרכובת של שני חיבורים נבדלים, שתי מהדורות סכוליון: סכוליון א, שנשתמר בכ"י אוקספורד,³ וסכוליון פ, שנשתמר בכ"י פרמה.⁴ השניים שונים זה מזה בתוכן, במבנה ובסגנון.⁵ בכל אחת משתי מהדורות המקור הללו כונמו יסודות קדמוניים אותנטיים בצד קליפות מאוחרות של ניסוחו סרק נטולי ערך. אולם רובם הגדול של השיבושים, הצרימות והעברוים המאוחרים בסכוליון שבידינו הם פרי הכלאה תניינית, ימי-ביניים, בין שתי המהדורות, שתכונה להלן נוסח הכלאיים. נוסח הכלאיים הוא המיוצג בשאר כתבי-יוד, והוא אשר נשתלשל גם אל הדפוסים ועמד בפני החוקרים במאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים, ואף טבע את חותמו המטעה במהדורת האנס ליכטנשטיין, אשר לה ניקקו החוקרים כשבעת העשרים האחרונים.⁶ היעדר התיכרות של המקר עם נתוני ההתהוות המסירה הבסיסים של החיבור נתן את אותותיו גם במחקרן של פרושיות בגאוגרפיה ההיסטורית של ארץ-ישראל. שלוש מאלה יידונו להלן.

א. התיישבות סביב כסמטה בימי שיבת ציון

בין המאורעות שאירעו במרחשוון מונה המגילה: 'בעשרים וחמשה ביה אחדת שומרון שורא';⁷ המאורע הגרמ במועד זה קל לכאורה לזהווי: כיבושה של העיר שומרון בידי בניו של יוחנן הורקנוס בשנת 108 לפנה"ס. אף

¹ נעם, מגילת תענית והסכוליון, סיבם, ומנח ומקורותיהם, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ז. הצטיינים שירבאו להלן מן המגילה וביאורה ואף סימני כתבי-יוד להלן נסמכים על הנתונים שבמהדורה זו.

² ספרות הברית, אוקספורד, מיכאל 388 (קסלוו ג'ובאר 867.2) מספרו במכון לתצלומי כתבי-יד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאים: 21628.

³ ספרות הפלאטינה, פארמה, דרדוסי 117, מספרו במכון לתצלומי כתבי-יד 13205.

⁴ לתואר של כתבי-יוד, סיבם ויחסם זה לזה ראו: נעם, 'לגוסחיו' ולעיל, הערה 2, עמ' 60-64.

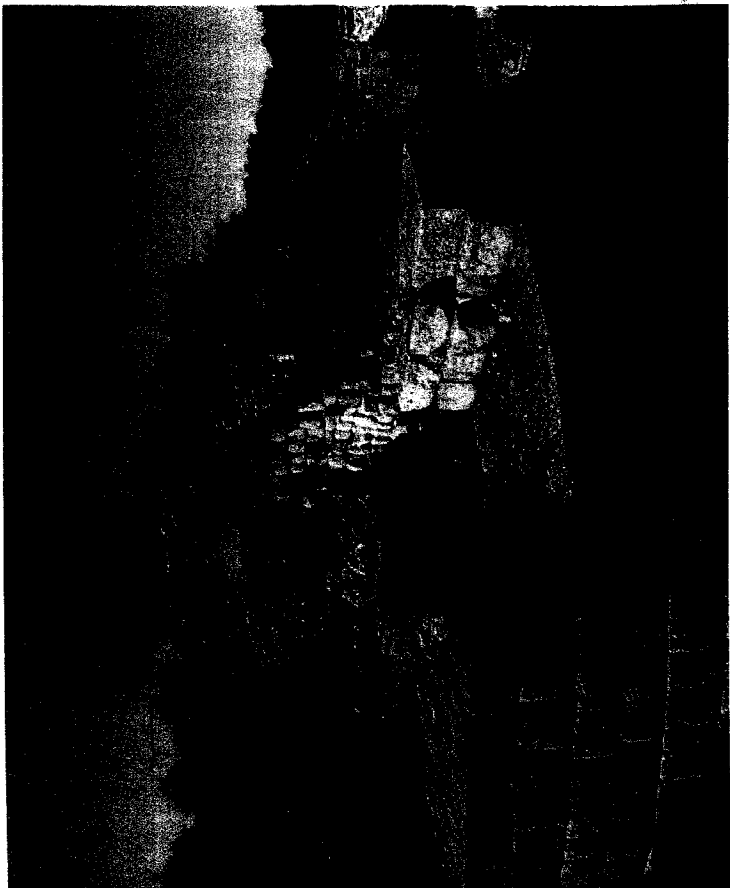
⁵ ראו ליכטנשטיין (לעיל, הערה 2).

⁶ כך על פי כ"י פרמה. בכ"י אוקספורד: 'בעשרים ותמנאי'. המילה 'שורא' חסרה בעד מאוחר של נוסח הכלאיים (כ"י ונהו וכ"י ניו-יורק, תלוי בו).

לא פחות, אף כי בכיוון הפוך, הציג שמואל קליין. הוא סבר כי דווקא 'סיבסטי' הוא שיבוש של 'נרבטא' או 'נברכתא'.³⁵ כך רטנר ראה ב'נברכתא' כינוי לשבח של העיר שומרון בני הכותים.³⁶ שמואל קרויס ניסה לתרץ בחזק מחזק את הקושי בתחבירו של הפסוק במגילה ואת ריחוקה של מסורת הביאור מן המגילה.³⁷ הוא הציג שאחזקת 'פירושו כאן לא: נכבשה כי אם: נסגרה',³⁸ נחשמה, הוקפה, וכי המועד מכון לקמת העיר מחדש על ידי הורדוס - בתוספת עיירות קטנות - תחת השם 'סיבסטי'. פעולה זו צמצמה את כוחם של השומרונים אשר בשכם ובשאר מקומות וחסמה את התפשטותם. את עולי הגולה הנזכרים בביאור נאלץ לפרש, אנוס על פי התאריך ההורדוני שהציג למועד, כעולי רגלים.³⁹ בשם 'נברכתא' ראה כינוי גנאי יהודי למשלית של כותיים. קליין ניסה לקשור בין המועד וביאורו בדרך של סיבה ומטוב.⁴⁰ לשיטתו אין הביאור מתאר את האירוע הנרמז במגילה - כיבוש שומרון על ידי יוחנן הורקנוס - אלא את ההשתלשלות שגרמה לו. קליין העריך את נוסח כ"י אוקספורד לביאור, ונחקק לפרש שכולו מוסב על השומרונים, ולא על עולי הגולה. לדבריו השומרונים הם שעל פי הסכוליון 'לא רצו לישב במסלית של כותיים', ולפיכך התפשטו מותחה ו'מלאו'.⁴¹ גם את ערי נברכתא. בכך לחצו השומרונים את ההתיישבות היהודית בנברכתא. עד שלבסוף שחרר אותה יוחנן הורקנוס מלחץ הכותים על ידי כיבוש שומרון, כמתואר בגוף המגילה. קליין עסק במועד זה במסגרת מחקרו הכללי בעניינה של השופרכיה נרבטא, הנזכרת בכתבי יוסף בן מתתיהו אגב תיאור המרד הגדול והאירועים שקדמו לו.⁴² את 'נברכתא' שבסכוליון ביקש לתקן ל'נרבטא', והוסיף על אלה עוד שמות קרובים בספרות חז"ל, בספר השמונאים ובעדותו של סופר ביזנטי, אשר בהם ראה שיבוש של השם נרבטה.⁴³ מתוך כל אלה ביקש לצייר תמונה של ייסודה

35 ש' קליין, ארץ יהודה, תל אביב תרצ"ט, עמ' 222, הערות 11, 11א.
 36 רטנר (לעיל, הערה 27).
 37 קרויס, 'ירושלים' (לעיל, הערה 8); הנ"ל, 'פלסטניה' (לעיל, הערה 8).
 38 על משמעות זו של הפועל בלשון חז"ל ומוצאה ראו: קוסטר (לעיל, הערה 91), עמ' שצח, וראו גם: עמ' שפ"ו, הערה 44.
 39 את עניינם של עולי רגלים קשר בעמ' 222 לעדותו של יוסף בן מתתיהו בדבר התנגשות של עולי רגל עם השומרונים בראשית המרד הגדול, אבל לא הסביר כיצד מתיישב מאורע זה עם קישורם של המועד וביאורו לימי הורדוס. אותו מאמר מכלי עוד כמה וכמה פרשנות ופרשנויות דמיוניות. ראו: קרויס, 'פלסטניה' (לעיל, הערה 8).
 40 קליין, 'נרבטא' (לעיל, הערה 8); הנ"ל, 'תשובה' (לעיל, הערה 8). בשל דיוקנים אחרים בפירושו נאלץ קליין לפרש שהמילים 'לא הניחום' אין פירושו, 'בתחבש' (לעיל, הערה 8). לא הניחום הכותים את העירא' להתיישב (שכן קליין טען וראו להלן) שהמתיישבים שמוזכר בהם הם כותים עצמם, ולא ישראל, כי אם: לא הניחו לכותים לבנות את המקדש. משום מה הלך ליכנסטיין בעקבותיו בעניין זה. ראו: ליכנסטיין, 'מרחשוון' (לעיל, הערה 8). לבד מן הקישור הפרשנים בוצעה זו של קליין, אשר הביא אותו עצמו לחזק בו (ראו להלן), טענו לכפיו קרויס וליכנסטיין, בצדק, כי הסכוליון אינו עשוי לתציע הצלחה ושומרונית ותבוסה יהודית כפרשנות ליום טוב של המגילה, וכי חלק גדול של השחזור ההיסטורי שבנה על יסוד הסכוליון כאן חסר אוזניה של ממש בלשונו. ראו: קרויס, 'פלסטניה' (לעיל, הערה 8); ליכנסטיין (שם).
 41 כנוסחו הלא נוחה של סכוליון א, השוו לנוסח פ ולשחזור שהצענו לעיל.
 42 זיהוי של נברכתא שבסכוליון ונרבטה שאצל יוסף בן מתתיהו כבר הוצע על ידי הרצל, ראו: L. Herzfeld, p. 340-341; II, p. 609. *Geschichte des Volkes Israel*, I. Leipzig 1863, pp. 340-341; II, p. 609.
 ראו גם: דרנבורג בספרו בצרפתית (לעיל, הערה 92), וראו המערה הבאה.
 לדגימה מפורטת של מראי המקום ראו: קליין (לעיל, הערה 35), עמ' 220-225; וכן: גרינץ, 'ערי נברכתא' (לעיל,

וקורותיה של התיישבות יהודית במקום זה. דא עקא שנרבטה של יוסף הייתה סמוכה לקיסריה, והסכוליון עוסק בסביבתה של סבסטיה. קליין הציג שמחוו נרבטה של תקופת המרד הגדול גבל במזרח באזור שומרון ובמערבו באזור קיסריה.⁴⁴ לאורך זמן חזר בו מולק מפירושו והסב את עזרת הסכוליון על התיישבות יהודית ולא על התפשטות שומרונית. כעת תיארך את מעשה ההתנהלות הזה לתקופה מאוחרת יותר, אחרי מות אלכסנדר מוקדון.⁴⁵

הערה 42, על המקור בספר השמונאים ראו גם: ש' קליין, ארץ הגליל, ירושלים תש"ו, עמ' 11-10. על נרבטא ראו עוד: י' ספריא, גבולות ושלטון בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, תל-אביב תש"ם, עמ' 155-157; ש' דר, 'י ספר די ספריא, אום ריתן: עיירה מתקופת המשנה, תל-אביב תשמ"ו, עמ' 120-129; א' דוסל, 'ערכת המצור הרומית בחירבת אל-חמאם (נרבטא) שבשומרון', קדמוניות, עמ' 55-56 (תשמ"א) עמ' 112-118. רשימת מקורות ומחקרים הובאה אצל: Y. Tsafir, L. di Segni & J. Green, *Tabula Imperii Romani: Iudaea Palaestina*, 1994, p. 193. רשימת והחלטיסטית, 'י אבישור די' דויטש עורכיים, מיכאל: מחקרים בהיסטוריה, באפיוגרפיה ובמקרא לכבוד פרופ' מיכאל הלצר, תל-אביב-יפו תשנ"ט, עמ' 82* ומראי המקום שם. תודות נזונה לפרופ' יהושע שוררן ולדי"ר יואל אליצור על סיועם במראי המקום.

44 בעקבותיו הלכו ליכנסטיין, 'מרחשוון' (לעיל, הערה 8); מ' אביינה, גיאוגרפיה היסטורית של ארץ ישראל, ירושלים תשמ"ד, עמ' 127-128.

45 קליין (לעיל, הערה 35), עמ' 220-225, וראו עמ' 225, הערה 25. לדי"ר שור בתוך דבריו הארוכים את השערותיו של קליין, ראו: לודיא (לעיל, הערה 29), את הקושי הגאוגרפי הנזון תיזן משובה, עיי"ן שם.

ליכטנשטיין הפריד לראשונה בין עדות המגילה לעדות הסכוליון, והניח שבעל הסכוליון פירש בטעות את מועד המגילה כעוסק בהקפת העיר שומרון ולא בכיבושה, ולכן סמך למועד מעשה בהתיישבות יהודית בערי חומה סביב סבסטיה.⁴⁶ אולם ליכטנשטיין פקפק במהמנותה ההיסטורית של התיישבות זו, לכל הפחות בתאריך שנקבע לה בסכוליון.⁴⁷ יהושע מ. גרינץ חידד עוד את ההפרדה בין עדויותיהם של המגילה והסכוליון והניח, כליכטנשטיין לפניו, שמעשה התיישבות יהודי קדמון נחלה דרך טעות במועד המתעד את כיבושה החשמונאי של שומרון.⁴⁸ לדעתו מביא הסכוליון מסורת עתיקה ואותנטית המתארת ניסיון התיישבות כושל של עולי הגולה בסביבה שומרונית באור שכם, ניסיון שבקבוצתו פנו העולים לתחום סבסטיה.⁴⁹ נאבל לא לעיר עצמה והקימו שם עיירת שנקראו על שם העיר נברכתא, המוכרת גם מספרות חז"ל.⁵⁰ גרינץ שב ותבחין בין נרבתה של יוסף בן מתתיהו, ששכנה לחוף הים, ובין נברכתא שבסכוליון, שהייתה לדעתו בצפון השומרון. הוא מצא בסכוליון אישור למציאות המצטיירת ברקעו של ספר יהודית.⁵¹ קיומה של התיישבות יהודית רחבה

תל מו
של ער
במבט
במבט
מנשה
במיזו
ודאות
המקד
(אנשים)

46 אבל את המילים 'בא ליכטנשטיין וישובה' פירש כשומרונים ולא כעולי הגולה.
47 ראו: מחדורת ליכטנשטיין, עמ' 289-290; הנ"ל (לעיל, הערה 8).
48 גרינץ (לעיל, הערה 29).
49 הכינוי סבסטי הוא אנכרוניסטי כמובן, ומעיד על ניסוח המסורת לאחר ימי הורדוס, כפי שהעיר כבר קליין.
50 ראו לעיל, הערה 43.
51 עלילותו של המעשה ביהודית והולופרנס מרחשת באזור עמק דותן וצפון השומרון, ונזכרים בה מקומות יישוב שאינם מוכרים במקורות אחרים. חזל מן המאה החמישית לספירה ועד למוחק המודרני נחלקו הדעות באשר

רדל
תל
לכת

ייק
לכת
ג

א. המגילה הסכוליון הם חיבורים נבדלים. אין לרוך את עדויותיהם, ולפיכך גם אין צורך בפרשנויות דחוקות של לשון המגילה כדי להתאימה למעשה ההתיישבות שבסכוליון ואף לא באינשוש של הסכוליון כדי להתאימו לתיאור הכיבוש החשמונאי במגילה. אין צורך לומר שהוגהה האחד לשם אישושו של האחר אסורה בתכלית.

ב. הנוסח הקשה 'אחידת שומרון שורא', המשותף לשני העדים המקוריים של המגילה, איננו בר הגהה לפי שעה, עד שיימצאו סימוכין לנוסח הלופי.

ג. עדות המגילה כשלצמחה עוסקת בכיבוש ולא בהתיישבות, בעיר שומרון ולא בעירות שבתחומה. לפיכך נראה שיש לקבל את הפרשנות המזהה את המאורע שבמגילה עם כיבוש העיר על ידי יוחנן הורקנוס בשנת 108 לפה"ס.

ד. דחיית פרשנותו של הסכוליון למגילה במועד זה איננה מחייבת דחייה של מסורותיו בכלל. יש להבחין בין החומר שעמד לרשותו של העורך ובין פעולת העריכה אשר סמכה חומה זה אל המגילה. נראה שבמקרה זה אי אפשר להקל ראש בעדותו של הסכוליון. מסורת העוסקת בשמות ובכינויים אותנטיים ונדירים בספרות חז"ל, כמו סכססיה, נברכתא ו'מסלית של כותיים', ומספרת מעשה בהתיישבות בלתי ידועה של עולי הגולה, אי אפשר שתיבדה מן הלב בזמנים שבהם לא הוכרו המקומות והאירועים. אין ספק באמינותה הספרותית של בייטא עתיקה זו וגם אם נשתבשה בשני הסכוליה שבידינו, בעיקר בסכוליון א). אמת, קדמותו של סקסט איננה בהכרח עדובה לנכונותו העובדתית. גם מקורות עתיקים עשויים לשקף פולקלור בן הזמן שנבנה מן הלב או נשאל מתרבות זרה, ולא אירע בפועל.⁵³ אבל במקרה זה אין לזלזל גם בתשתיתו ההיסטורית של המעשה. סיפורו של ניסיון התנחלות כושל שבעקבותיו התיישבות במקום אחר, בצירוף ציוני מקום הזמן, איננו מסוג האגדות שהזמין העממי בודה אותן. מלבד עדותו של ספר יהודית על התיישבות יהודית בצפון השומרון⁵⁴ נתמכת מסורת הסכוליון בממצא ארכאולוגי. בסקר שערך אדם זרטל בעמק דותן ובצפון השומרון נתגלו אתרים רבים שנוסדו במאה החמישית לפה"ס.⁵⁵ זרטל העלה שהאזור היה מאוכלס יותר מכל חבל אחר בארץ באותו הזמן, ושציפיפות היישוב של תבלים בתוכו היא שנייה במעלה רק לזו של התקופה הביזנטית, שהייתה הצפופה ביותר בארץ. על יסוד ממצאי הסקר שחזר זרטל גל התיישבות גדול בצפון השומרון בתקופה הפרסית. אישוש מפתיע לעדותו של הסכוליון עולה גם מפרטי תיאורו של זרטל: 'אחצית מכלל אתרי התקופה נמצאים בראינים של 10 ק"מ משומרון העיר, ⁵⁶ וכן: 'שליש מן האתרים (75 במספר) הם ערים, יישובים מבוזריים או אתרים גדולים'.⁵⁷

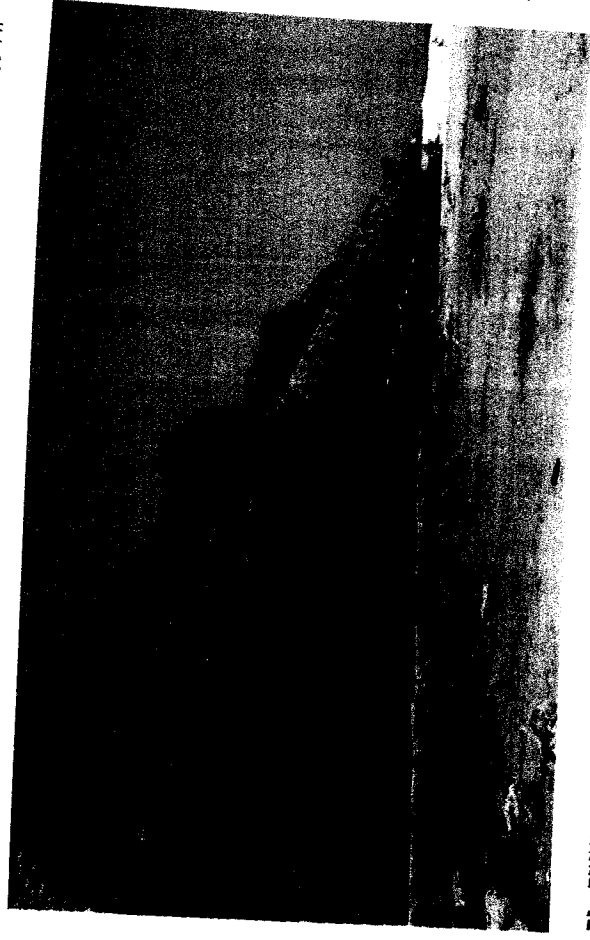
53. השו למשל למסורת בדבר הויכוח על ארץ-ישראל שבסכוליון לכיה בסיוון, מסורת עתיקה אך דמיונית בעליל. ראו נעם, מגילת הענית (לעיל, הערה 42, עמ' 208-212).

54. ראו לעיל, הערה 51.

55. זרטל, 'פחות שמרין' (לעיל, הערה 43, עמ' 75-98) והספרות שם. ראו גם: A. Zertal, 'The Pahwah of Samaria (Northern Israel) during the Persian Period: Types of Settlements, Economy, History and New Discoveries', (1990), pp. 9-30. *Transjordanien*, 3 (1990), עמ' 79.

56. זרטל, 'פחות שמרין' (לעיל, הערה 43, עמ' 79).

57. שם, עמ' 78. עדות נוספת על קיומן של ערי חומה עולה מעדותו של ספר יהודית באשר למקום בשם

אמת

יום זילות'

חור

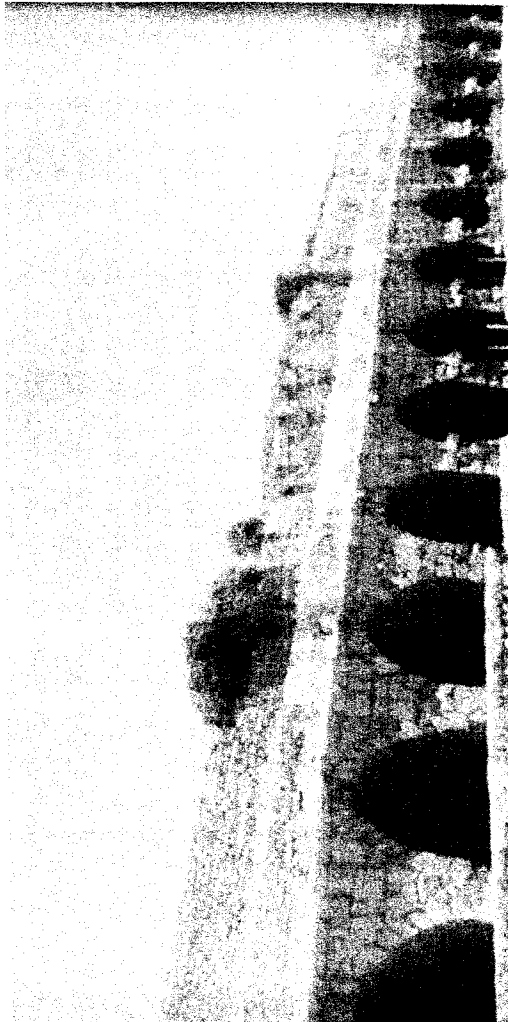
בצפון השומרון קודם ימי השמונאים. גם זאב ספראי העלה שורת טיעונים היסטוריים וגאוגרפיים כנגד אפשרות קיומו של מהוו שכלל את צפון השומרון ואת מורח עמק חפר כאחד בתקופה הרומית.⁵² אבל דומה שעם ביטולה של ההשערה הפילולוגית נטולת היסוד שנברכתא היא נברכתא. בטל מאליז גם המהוו הדמיוני ששורטט רק כדי לקיימה.

ההבחנה והבדלה בין מגילת הענית גופה לבין המסורות שספת אליה הסכוליון והכתת רבדיו של הסכוליון מאפשרים להעמיד את השקט על מכונו ולנפות מתוך סכך ההשערות הסקסואליות, הגאוגרפיות וההיסטוריות את הנתונים המסתברים יותר:

למלימותו של ספר יהודית, ובדיווי הדק היסטורי שלו, זמן חיבורו ולשון כתיבתו. ראו מהדורתו ומבואו של גרינץ לספר (לעיל, הערה 29). עדותו של ספר יהודית בדבר נוכחות יהודית בצפון השומרון נתמכת לרעת גרינץ בשורה של רמזים עמומים מתוך ספר היובלים, צוואת לוי, ספר השמונאים ועוד. ראו גם המבוא למהדורה האנגלית של: 29-117, New York 1985, pp. 29-40; A. Moore, *Judith* (Anchor Bible, 40), ולאחרונה הוויתר הארכאולוגית שהוסיף רינו של זרטל, 'פחות שמרין' (לעיל, הערה 43, עמ' 80-82).

52. ספראי, 'גבולות ושלטון' (לעיל, הערה 43); דר, ספר וספראי (לעיל, הערה 43).

ב. לתולדות מגדל סטרטון / קיסריה בימי החשמונאים
 במגילת תענית נאמר כי 'בארבעה עשר לסיניו⁶¹ אחידת מגדל ציר'. כך בכ"י פרמה, בכ"י אוקספורד ובשני עדי נוסח של סכוליון הכלאיים: 'מגדל צור'. בכ"י אחד של נוסח הכלאיים: 'אחידת מגדל שר', המקום שהמגילה חוגגת את כיבושו ('אחידת') מוזהה בשתי מהדורות הסכוליון עם קיסריה;

סכוליון א	סכוליון ב
היא קסרי בת אדום	היא קסרי
היושבת בין החולות	מפני שלא היו יכולים
והיא היתה יתר תקיעה	לכבשה
לישראל בימי יון	מה שהיו בה גבורים
וכשגברה יד חשמונאי	יום שכבשוהו
הוציאים משם	עשאוהו יום טוב
והושיבו בה ישראל	

61 בארבעה עשר לסיניו א: בארביסר בסיון, ק; ד: בשבעה עשר בסיון; ו: כ"ד בסיון.

הרי לפנינו תיאורו של הסכוליון משלם: 'באו לסיכטי... והקיפיה ערי חומה ונסמכו לה עירות הורבהו לכך יש להוסיף את העובדה שארץ הכותים נחשבת על גבול עילי בכל אצל חו"ל.⁶⁶ גם אם אין ביטחון במשמעותו ההיסטורית של המונח ההלכתי הזה, הוא מעיד על יישוב יהודי קודם באזור [מהדגשות שלי 1.1].⁶⁹

ה. ראוי אפוא לשקול את העדות ההיסטורית-הגאוגרפית הנמסרת בביאור כתיבתה, ולא לתקן אותה או לדחוק את פירושה על סמך הנחות היסטוריות מוקדמות. ביאורו של המועד מלמד כי אי או בזמנה של שיבת ציון - ואין מקום לתקן את ציון חזמן בשל השערה היסטורית או על פי מועד המגילה - ניסו יהודים מעולי הגולה להתיישב בלבו של שטח שומרני צפוף, אולי באזור שכם. משגרתו על ידי יושבי המקום, התיישבו מחדש לא הרחק משם, בעיירות רבות בסמוך לעיר שומרון, שחלקן הוקפו חומה. מעשה ההתיישבות הזה טבע עקבות ארכאולוגיים בנוף המקום, ואף הותיר בידינו חותם ספרותי: בברייתא אחת עתיקה, שנתחמה לאחר ימי חורבן ושרדה רק בסכוליון, וכלל הנראה אף ברקעו של ספר יהודית. הערים הסמוכות לסיכטי (כשמה המאוחר, בעת ניסוח המעשה) נקראו בעת הקמתן ערי נברכתא. אין ספק שנברכתא הוא שם מקום, ואין טעם בהנחות ובאישומולוגיות מאולצות: מאחר שעל פי העדות הנדירה המשוקעת בסכוליון היה מקום זה סמוך לסכטיה, ראוי להיזהר ביהוי עם מקומות רחוקים משם על סמך דמיון פוגשי. על אחת כמה אין להגיה את השם או לעוות את המשמע בסיפור שבסכוליון בשל זיהוי משוער כזה.

ו. התואר 'באו למסלית של כותיים ולא הניחום, באו לסיכטי וישבוהו'⁶⁶ מובט בפשטות על נושא המשפט: עולי הגולה שזכרו בראש הביאור, ואין כאן מקום לדיחוקים. 'לא הניחום' פירושו: הכותים לא הניחו לישראל להתיישב.

כללו של דבר, לאחר שסקלנו מן המחקר גרסאות שאין להן קיום, השערות רחוקות והגות מן הסברה, שבות ומתקיימות בידינו שתי מסורות. האחת היא מסורת המגילה, המלמדת כי סמוך לחורבן, מועד כתיבתה של מגילת תענית, עדיין זכרו והזכירו ואף עיגנו בהלכה את מועד הכיבוש החשמונאי של העיר שומרון, שאירע יותר מ-150 שנה קודם לכן. עובדה זו מלמדת על ההשיבות הגדולה שנודעה לציפחון שהוא בעת התרחשותו. המסורת האחרת היא מסורת יהודית, נדירה ואמנה אשר שוקעה בשתי המהדורות הנבדלות של הסכוליון, והמשמשת עדות יחידה לתלאות התיישבותה של קבוצה יהודית בצפון השומרון בניסיונות העלומות של התקופה הפרסית בארץ-ישראל.

Bethomestaim, ששמו העברי המקורי שוחוה, על פי חלק מן החוקרים כיבית חומתיים, ושווהה על ידי ודסל בתל מוכזר ביצור כפול מן התקופה הפרסית. ראו: שם, עמ' 62. אמנם לדעת ספריא השרדיים באזור סכטיה ובצפון מערב השומרון הם שומרונים דווקא, ואילו היישוב ההודי הורכב באופן-מרחב השומרון. ראו: דר, ספר וספריא (לעיל, הערה 43), עמ' 123-124. אולם ודסל זיהה את ממצאיו במפורש עם גל התיישבות יהודי.

58 ראו: י. זוסמן, 'כתיבת הלכתית מעמק בית שאן, תרביץ, מג (תשל"ד), עמ' 103, הערה 85.

59 ראו: ש' ליברמן, 'לכתובת ההלכתית מעמק בית שאן, תרביץ, מה (תשל"ו), עמ' 55-59. יהיה מעמדם של יישובי כותים לעניין מצוות התלויות בארץ אשר יהיה, בוודאי לא בכלל האזור בתחומי ארץ-ישראל רק בזכות יישובי הכותים.

60 הציטוט הוא על פי הנסח המשוחזר, ראו לעיל.

וכשגבריה⁷¹ מלכות⁷² בית שמוניי⁷³ ונצחו⁷⁴
 תקי⁷⁵ קורין⁷⁶ אותי⁷⁷ אודת⁷⁸ מגדל⁷⁹ [ש]ן⁸⁰

גם דרשת ר' אבהו פותחת בקשרי ומסיימת במגדל שר'. זהותה של מגדל שר / שרשן שכספרות חז"ל עם העיר מגדל סטרטון, *στρατών*, הנזכרת בפפירוסים של זנון, כפי סטראבו, פליניוס ויוסף בן מתתיהו,⁸¹ הלוא היא העיר שעל מקומה תקם הורדוס מאוחר יותר את קיסריה,⁸² מתאשרת היטב מתוך ספרותנו, כפי שהובחן עוד במאה הקודמת:⁸³ מקומה של 'מגדל שרשן' ברצף הגאוגרפי של האתרים הנמנים בכרייתא המפורסמת של תחומי ארץ-ישראל מעיד כי מגדל שר / שרשן היא קיסריה.⁸⁴ ואמנם מקצת העוסקים במגילת תענית הלכו בעקבות היהוי הכפול - כסכוליון ובלמוד הבבלי - של האתר הנזכר במגילה עם קיסריה. נפתלי צבי הילסהיימר וקליין תקינו את הנוסח במגילה ל'מגדל שר' וזהו את המקום עם קיסריה, כפירושו של הסכוליון.⁸⁵ קליין סבר שהמועד נקבע לזכר כיבוש מגדל סטרטון על ידי ינאי המלך. על פי תיאורו של יוסף בן מתתיהו, שיחז אלכסנדר ינאי את תלמי לתירוס, בנה של קלאופטרה, בכסף, והלה בגד בבעל בריתו עד אז, וזאלוס, שליט

71 וכשגבריה⁷¹ ג, קול, גט, א, ל; וכשגברו: מ, וכשגבר'.
 72 מלכות⁷² קול, גט, א; מלכי: ה, חסר.
 73 השמוני⁷³: ג, קול, גט, א, ל; וכדוה: ז, ו. וזהו.
 74 ונצחו⁷⁴: ג, קול, גט, א, ל; וכדוה: ז, ו. וזהו.
 75 והי⁷⁵: א, ה, ז, ו. והי.
 76 קורין⁷⁶: ג, קול, גט, א, ל; וכדוה: ז, ו. וזהו.
 77 אותי⁷⁷ כל כתבי-יד: אותה.
 78 אודת⁷⁸: ג, א, מ; נוסף בין השווא: [ז] אודת. א: זו אודת. מ: אודת.
 79 מגדלת.
 80 [ש]ן⁸⁰: ג, קול, גט, א, ל; וכדוה: ז, ו. וזהו.
 81 אודת מגדל צר. מ: צר. ב: תוק משר לצר. מ: צור. דפוסים: שר.
 82 למראי הפקום ראו: אבייונה (לעיל, הערה 44), עמ' 29, הערה 3; עמ' 126, הערה 1 והפפירוסים של זנון; שם, עמ' 49, הערות 1, 5 (סטראבו); שם, עמ' 126, הערה 1 (פליניוס); יוסף בן מתתיהו ראו: קדמוניות היהודים יג, יב, ב-ד, 324-335 (מהדורת שליט, עמ' 102-103).
 83 קדמוניות היהודים טו, פ, ג, 331-341 (מהדורת שליט, עמ' 193-194); מלחמת היהודים א, כא, ה-ח (מהדורת שמונז, עמ' 89-90). ראו גם: הערת הירוגנום לערך 'עקרון' באנונסטיקון לאוסביוס: ע"צ מלמי, ספר האנונסטיקון לאנסבוס, וירשלים תשל"ה, עמ' 9, הערה 6. על היהוי הדרשני של עקרון עם מגדל סטרטון/קיסריה ראו עוד להלן.
 84 ראו למשל: 198-200, 226-229, pp. Oppenheim, 'Geographical Skizze', MGWJ, 9 (1860).
 85 הילסהיימר, 'גיאוגרפיה של ארץ ישראל', בתוך: גבולות הארץ: מקדמים, מוגפנית: ה' בירדומא, ירושלים תשכ"ה, עמ' 26-27.
 86 ראו: י' זוסמן, 'ברייתא ד'תחומי ארץ ישראל', תרביץ, מה (תשל"ו), עמ' 213-257. למראי המקום של הברייתא כספרות חז"ל, ראו: שם, עמ' 216. לנסחה על פי כתובת רחוב ראו: שם, עמ' 223. להילופי הנוסחאות בשם המקום ראו: שם, עמ' 228 והערה 82. על התאמה של קיסריה לרצף הגאוגרפי בברייתא התחומין ראו כבר: הילסהיימר (לעיל, הערה 83), ולא רק מקומה מלמד. בנוסח הברייתא שבתוספתא שולבה גלוסה המפישת את 'מגדל שר ושרה' במילים: 'שרה דקיסריה'. ראו: ש' לירמן, תוספתא כפשוטה, ורע"ב, כ, ירושלים תשנ"ג, עמ' 534.
 87 הילסהיימר (לעיל, הערה 83); קליין, 'תשובה' (לעיל, הערה 8), עמ' 204, הערה 4, ומראי המקום הנוסף שזוהי שם. ראו גם: ש' קליין, 'תחומי הארץ במשנת התנאים', בתוך: גבולות הארץ (לעיל, הערה 83), עמ' 162. את מגדל שרשן / שר ושרה הנזכרת בברייתא התחומין וזהו חוקרים נוספים בהקשר הוהר עם קיסריה: ביבליוגרפיה בעניינה של ברייתא התחומין כשעצמה ראו: זוסמן (לעיל, הערה 84), עמ' 214-215, הערה 5.

מועד זה וביאורו משולבים בדרשת פסוק של ר' אבהו בבבלי: ⁶²
 אמר ר' אבהו⁶³ ועקרון⁶⁴ תעקרו⁶⁵
 זו קסריה⁶⁶ בת אדום שהיא יושבת⁶⁷ בין החולות⁶⁸
 והיא היתה יתד תקועה⁶⁹ לישראל⁷⁰ בימי יונגים

62 בבלי, מגילה ו' ע"א. בהשגות הבאות מוכחים חילופי נוסח של הסוגיה מכתבי יד הבאים: ג1 - קסע גביה, כ"י קיימברידג', ספרית אוניברסיטה T-S F.1.2 (מס' 18912) במכון לתצלומי כתבי-יד העבריים: ג1 - כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Or. 5558 N2-3 (מס' 6520) במכון לתצלומי כתבי-יד העבריים: קול - כ"י ג'ויורק, אוניברסיטת קולומביה T141 X893: גט - כ"י ג'טנג', הספרייה הבריטית A - 1400 - כ"י אוסקפורד, ספרייה בודליאנה Heb.3: 366: מ"ב - כ"י מינכן 140: ל - כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Cod. heb. 95. הפנים על פי דפוס שונצינו רמ"ד.
 63 ר - כ"י וטיקן 134: מ - כ"י מינכן, ספרייה המדינה הבורית 95. הפנים על פי דפוס שונצינו רמ"ד. ראו: ר' אבהו] גט: רבה, ל; רבבה. נוסח זו הייתה גם לפני בעל 'ערוגת הבושם', ונעלמה מעיני המחזיר, ראו: ר' אבהו ב' עוראל, ספר ערוגת הבושם, ב' מהדורת א"א אורבך, ירושלים תש"ז, עמ' 241 והערה 24. תופעת כתיב זו נמנתה אצל פרוידמן בין תופעות כתיב ארץ-ישראלית, המתגלות במפתיע בכתיב אשכנזיים של התלמוד, ראו: ש"י פרידמן, 'כתיב ידו של התלמוד הבבלי - סיפולוגיה של כתיב', מ' בראש (ערוג), מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים, מוגשים לשלמה מורג, ירושלים תשנ"ו, עמ' 163-190. בקסע הגביה ג1 מוחלפת דרשת ר' אבהו ודרשת ר' יצחק הנאה בשאר העדים אחריה, והמיומה דיון מיוחד לר' יצחק:

דפוס	אמ' ר' אבהו ועקרון תעקרו
אמר ר' אבהו ועקרון תעקרו	אמ' ר' אבהו ועקרון תעקרו
זו קסרי בת אדום	זו קסרי בת אדום
שהיא יושבת בין החולות	היתה משורשלין של מלכים
והיא היתה יתד תקועה לישראל	איכא דאמרי... מלכי
בימי יונגים	קסרי וירושלים... ולאם מלאם וגו'
וכשגברו מלכות בית השמוני	
הנצחום	
היו קורין אותה	
אודת מגדל שר...	
אמר רבי יצחק	אמ' רב יצחק
לשם זו פמיים	לשם זו פמיים
עקרון תעקרו	עקרון תעקרו זו קסרי בת אדום
זו קסרי בת אדום	שיושבת בין החולות
שהיא היתה מטרופולין של מלכים	והיא היתה יתד תקועה על ישראל
איכא דאמרי... מלכי	בימי יונגים
קסרי וירושלים... ולאם מלאם יאמך	וכשגברו מלכות בית השמונאי ולכדוה
היו קורין אותה	היו קורין אותה
אודת מגדל שר	אודת מגדל שר

64 ועקרון ג1, ג2, קול, גט, מ, א, ר; עקרון: מ; אשקלון שפמה ועקרון.
 65 צפניה ב, ד.
 66 קסרי] ג1, ג2, קול, ל; מ: קסרי.
 67 שהיא יושבת ג1, גט, ל, א, מ: שיושבת.
 68 החולות] א: החוליות.
 69 תקועה] קול, גט: התקועה.
 70 לישראל] ג1: על ישראל.

תענית - ורבים אחרים.⁹⁴ בצלא בר-כוכבא חזר להשקפה זו, ותמך אותה בשיקול כפול: היסטורי ופילולוגי.⁹⁵ את הויהווי של המועד עם תאריך כיבוש קיסריה דחה מן הטעם ההיסטורי: מיעוט משקלה של מגדל סטרטון בתקופת החשמונאים. את הגרסה 'מגדל שר' דחה מפני צורתה 'מגדל צר / צור', שהיא שהשתמרה ביכל כתבי היד של מגילת תענית' ובכ"י מינכן בבבלי. את העובדה שהסכוליון מזהה את ה'מגדל...' שבמגילת תענית עם קיסריה וקף לחובת תלאתו של הסכוליון בדרשת ר' אבנו בתלמוד הבבלי, תלות שהדגיש כבר גרץ.⁹⁶ אשר לדרשה זו עצמה שיער בריכוכבא כי גרסת 'שר' שהייתה לפני ר' אבנו היא שיבוש קדמון העולה לתקופת האמוראים או אף עיבוד מכוון שנעשה ביד האמורא עצמו.

לפנינו דוגמה להתלבטות מתודולוגית עקרונית בין שחזור הסקסט על פי מידע היסטורי לבין שחזור ההיסטוריה על סמך נתוני הסקסט. בחירה באחת משתי הדרכים הללו בטיפול בנוסח הסכוליון תכריע במקרה זה את שיבוש של הידיעות הנמסרות במגילה גופה - עדות על כיבושי ינאי לחוף הים התיכון או זכר לניצחונות יהודה המכבי בהרי יהודה, עשרות שנים קודם לכן. בטרום גידון בשאלה זו ראוי לעיין במקורות שלפנינו משני היבטים: במישור הדיון של הביקורת הגבוהה יש לבחון את היחסים בין המקבילות, התלמוד והמדרשות הסכוליות; ואילו במישור הביקורת הנמוכה מתבקש עיון מחודש במשקלן של עדויות הנוסח השונות של החיבורים הללו.

יחסי התלמוד והסכוליון

יחסי הנוסחים במועד זה מפתיעים. ברוב המוחלט של מועדי המגילה המתפרשים בתלמוד הבבלי קרובה גוסת הסכוליון שבתלמוד אל גרסת סכוליון פ ורחוקה מסכוליון א.⁹⁷ ביאורו של המועד הגדון כאן, י"ד בסיוון, הוא הדוגמה היחידה לתופעה ההפוכה: הביאור שבתלמוד קרוב עד זהות מילולית לסכוליון א ושונה בתכלית מסכוליון פ. אולם כאן יש לשים אל לב את דבר קיומה של חריגה נוספת: בסוגיית הבבלי אין המדובר, כבשאר המקרים, בציטוט של מועד ממגילת תענית עם פרשנותו אגב הדיון התלמודי, כי אם במימרה של אמורא ארץ-ישראל, ר' אבנו,⁹⁸ שבקורות המוצא שלה היא דרשת פסוק, ואשר אין בה כלל ציטוט מפורש של תאריך הנזכר במגילה.

94 דרבנבורג, בספרו בצרפתית (לעיל, הערה 82), עמ' 168. תביל, בספרו עברית (לעיל, הערה 82), עמ' 31; קאסל (לעיל, הערה 82), עמ' 100-99; המבורגר (לעיל, הערה 82), עמ' 105; לזמן (לעיל, הערה 82), עמ' 132; שוואב (לעיל, הערה 82), עמ' 223-222; ואו גמ: א' צדיקובר, יהודים והיונים בתקופת ההלניסטית, תל אביב תשכ"ג, עמ' 393, הערה 11; מחדרות ליכטנשטיין, עמ' 282-281; י' קלוזנר, תולדות הבית השני, ג, ירושלים תשי"ג, עמ' 162; לוריא (לעיל, הערה 82), עמ' 117-119. הצעה חריגה הציע אופנהיים (לעיל, הערה 83) בהזתו את מגדל שר/סטרטון של המגילה עם מצודה אנטוניה בירושלים, שכן על פי עדותו של יוספוס כונה חלק מן המצודה הירושלמית בשם 'מגדל סטרטון'. כששים שנה מאוחר יותר חזר צייטלין על סברה מעין זו. הוא תרם 'מגדל Tower of the fort' (מגדל המבצר) ומוצא במועד זכר לכיבוש מגדל האנטוניה בעת הניצחון על פלוורוס בראשית המדר הגדול. ראו: צייטלין (לעיל, הערה 82), עמ' 263-264.

95 בריכוכבא (לעיל, הערה 92).
96 גרץ (לעיל, הערה 82), עמ' 565, הערה 1.
97 שנים-עשר ממועדיה של מגילת תענית נזכרים ונתפרשים בתלמוד הבבלי. דיון מפורט בסכוליון של התלמוד הבבלי וביחסו למדרשות שבדיננו ראו: גמס, 'מגילת תענית' (לעיל, הערה 82), עמ' 57-121.
98 ועל פי קסע הגניזה - ר' יצחק; ראו לעיל, הערה 63.

מגדל סטרטון, הסגירו ליד ינאי וסיפח את שטחו לממלכה החשמונאית.⁸⁶ גם קרויס הכיר במגדל שר את קיסריה, אלא שסבר שהמועד מנציח את הקמתה בידי הורדוס, עשרות שנים מאוחר יותר, ופירש את הפועל 'אחידת' שלא כפשוטו: נכבשה (שהויה הורדוס לא כבש את מגדל סטרטון), כי אם במשמעות של כיתור והקפה.⁸⁷ עדו המפל חזר אל הנחתו של קליין בדבר כיבושה של קיסריה על ידי ינאי,⁸⁸ ואף ישראל לזין אישש פרשנות זו על רקע הידיעות החיצוניות הנוגעות לימי ינאי ולמגדל סטרטון בעת ההיא.⁸⁹

אולם הרוב הגדול של העוסקים במגילה הלכו בדרכ אחרת. היעדר ידיעות של ממש על מגדל סטרטון בימי החשמונאים ועל חשיבות מיוחדת שייחס ינאי לשליטה בה, לבר מן העדות היבשה והאגבית של יוסף בן מתתיהו בדבר מעבר השטח ליד ינאי בדרכי ערמה ולא במלחמה,⁹⁰ הביאו את גרץ לדחות את הויהווי עם קיסריה ולבכר את הנוסח 'מגדל צור'.⁹¹ גרץ סבר שמגדל צור היא בית צור,⁹² מקום שכיבושו, בראשית המדר החשמונאי, הודגש בספר חשמונאים.⁹³ סברה זו כבשה מקום נכבד במחקר, והתקבלה על דעת גוסטב דלמן, אביגדור צדיקובר, יוסף קלוזנר, ליכטנשטיין - מהדירה של מגילת

פסוק
סטרטון

86 קדמוניות היהודים (לעיל, הערה 81); ראו גם: שם, ג, טו, ג, 395 (מהדורת שליט, עמ' 109).
87 קרויס, 'ירושלים' (לעיל, הערה 8), עמ' 163-164; תביל, 'פלסטינה' (לעיל, הערה 8), עמ' 192, הערה 1. וראו מה שהשיב עליו קליין, 'תשובה' (לעיל, הערה 8), הערה 163. וכן: מחדרות ליכטנשטיין, עמ' 281-282.
88 המפל (לעיל, הערה 82), עמ' 129-131.
89 L.I. Levine, 'The Hasmonean Conquest of Strato's Tower', IEJ, 24 (1974), pp. 62-69.
90 קדמוניות היהודים (לעיל, הערה 86).
91 גרץ (לעיל, הערה 82), עמ' 565, הערה 1.
92 אף שמעולם לא שמענו שביט צור נקראה מגדל צור. אבל ראו השערות של בריכוכבא בעניין זה: ב' בריכוכבא, מלחמות החשמונאים, ירושלים תשמ"א, עמ' 222 והערה 22 (B. Bar-Kochva, Judas Maccabaeus, Cambridge, 1989), pp. 290, 565-566 השמונאים א' ד, כו-לו (הספרים החיצונים, מחדרות א' כהנא, כרך שני, ירושלים תשי"ל, עמ' קסו-קס"ט).

דרשת ר' אבנו מובאת בסוגיה זו בתוך רצף של דרשות על שמות מקומות. הנוסח הקבוע של הדרשות הוא: "ומת" - זו טביוה, ולמה נקרא שמה חמת, על שום חמי טבריא. ידקת" - זו ציפורי, ולמה נקרא שמה רקת, משום דמידלייא ברקתא דנהרא. "כינרת" - זו גינוסר, ולמה נקרא שמה כינרת, דמתיק פירא כקלא דכינר' וכו'. הדין כולו אינו אלא שרשרת מדרשי שמות קצרים. אף אחד מהם אינו מביל סיפור מעשה היסטורי. ועוד, כל מדרשי השמות מוסבים על רצף פוסקים מספר יהושע.⁹⁹ מפי אבי מור, פרופ' יהודה אליצור ז"ל, למדתי ששורות הזיהויים המוצעת במדרשי שמות אלה קרובה אל הפשט הגאוגרפי. על פי השערתו מדובר בשרידי של רצף פירוש גאוגרפי קדמון על תיאורי הנחלות בספר יהושע. אולם הדרשה ייזן יוצאת מן הכלל והיא הדרשת פסוק בתרי עשר ולא ביהושע, והזיהוי הגאוגרפי הוא אנדי בעליל: אין לעקרון, עיר הפלשתים הדרומית, דבר עם קיסריה נראה שדרשה זו נתנסחה במאות, באופן מלאכותי, על פי הטופס הקדום של הדרשות לספר יהושע. תעיד גם לשונה המסורבלת: הדרשן מבקש לומר כי עקרון המקראית היא קיסריה, אשר יזיהה לישראל יחד תקועה בין החולות, ועקרוה, ולפיכך נקרא שמה עקרון. בסופו של תיאור הכיבוש הוא מציין כי החשמונאים שינו את שם העיר וקראוה 'מגדל שר', אלא שהלשון 'היו קורין אותה אחידת' [=נבכשת] מגדל שר' בסופה של הדרשה היא מלאכותית, והפועל 'אחידת' אינו מובן כלל בהקשר של קריאת השם. שתי הצירימות: הזיהוי הגאוגרפי המופרך של עקרון שבכתוב עם קיסריה - בפתח הדרשה, והזיהוי המגושמת 'היו קורין אותה אחידת' [=נבכשת] מגדל שר' - בסוף הדרשה, חושפות את דרך התזוהות. אין ספק שלפני בעל הדרשה עמדו לשון המגילה 'אחידת מגדל שר', והזיהוי 'היו קסרי' ומעשה כיבושה ביד החשמונאים. הדרשן עיבד את הטקסט הזה כולו - מגילה עם סכוליון - לכלל דרשת פסוק. נראה שהניסוח הצירי ייחד תקיעה בין החולות, שנקרה לפניו בסכוליון, גם לו לסמוך את הקטע אל מילות הפסוק 'עקרון תעקר'. לפיכך הסב את לשון הסכוליון 'היו קסרי' על 'עקרון' שבפסוק, ואת לשון המגילה 'אחידת מגדל שר' תלה בסוף פסקת הסכוליון באמצעות הקישור המפוקפק: 'היו קורין אותה'. לשון אחר, הדרשן - ר' אבנו או ר' יצחק - עשה שימוש משני במגילה עם סכוליון שכבר היו מונחים לפניו. מעשה כיבושה של קיסריה היה מוכר לו דווקא במסגרת הספרותית של ביאור על מגילת תענית. מבין שני ההקשרים: הסכוליון התולה את הזיהוי 'היו קסרי' בלשון המגילה ('אחידת מגדל שר') הדרשה האמוראית התולה אותו בלשון הפסוק ('עקרון תעקר'), דווקא והקשר של הסכוליון הוא המקורי. לא הסכוליון תלוי בתלמוד. הדרשה המשובבת בתלמוד היא שהשתמשה במגילת תענית ובסכוליון מעין סכוליון א' שהיה נספח עליה בארץ-ישראל כימי ר' אבנו. מכאן מובן מדוע קרוב נוסח התלמוד הבבלי. אף נוסח סכוליון א' דווקא ורק במקרה זה. קטע הסכוליון המשמש בסוגיית הגמרא כאן לא היה מוכר לתלמוד הבבלי כשלעצמו אלא בצורתו המסורת, כשהוא מופיע בדרשתו של חכם ארץ-ישראלי. הסכוליון אשר שימש את החכם הזה אינו הסכוליון אשר עמד דרך כלל בפני התלמוד הבבלי, כי אם פירוש ארץ ישראלי למגילת תענית; כאן מובצצת מסורת ארץ-ישראל דווקא מן התלמוד הבבלי, דווקא משם היא מעידה על יוחסין ארץ ישראליים של סכוליון א' שבידינו.¹⁰⁰

99 השו"י ירושלמי, מגילה א, א נע ע"א.
100 מכאן ספק להתיישמות כללית העולה ממקורו בדברי אופיו הבבלי של סכוליון ב' מול נסיותי הארץ-ישראליות

כיוון שמסורת פרשנית עתיקה וצורית, שקדמה לזור השלישי לאמוראי ארץ-ישראל, כבר קשה אל מועד המגילה את מעשה כיבוש קיסריה, הכרח לנחיה שגרסה במגילה גופה: מגדל שר, ושזיהוה אותו נכונה עם קיסריה. הסכוליון שבידינו משמר את זכרם של גרסה ופירוש עתיקים אלה.

גרסות הסכוליון והתלמוד

אשר לסענה שהגרסה 'מגדל צור' מתועדת ביכל כתבי היד' של מגילת תענית וככ"י מינכן של התלמוד, ראוי להעיר כנגדה כי לגרסה 'כל כתבי היד' של מגילת תענית אין כל משמעות. בידינו שני עדי נוסח של ממש בלבד, אחד לכל מהדורת סכוליון על מגילתה: כ"י אוקספורד וכ"י פרמה, ואף הללו מאוחרים ורשלניים.¹⁰¹ קשה לקבל הערכה הרואה בגרסתם של שני כתבי-יד של מגילת תענית מן המאה הארבע-עשרה-החמש-עשרה השתמרות של נוסח קדמון, ובגרסתו המוכחת של אמורא בן המאה השלישית - שיבוש או עיבוד. אשר לע"י הבבלי, דווקא הטובים מביניהם (כגון שני קטעי גניזה וכ"י ניו-יורק, אוניברסיטת קולומביה, שהוא כתבי-יד תימני משוכח גורסים: שר',¹⁰² ודאי שגרסתם עדיפה על זו של כ"י מינכן, שהוא עד נוסח אשכנזי, מאוחר ביחס, שהוגה על פי גרסת רש"י ועל פי מסורת הלימוד האשכנזית הימי-ביניימית.¹⁰³ נראה אם כן שהנחת החסים בין המקורות והזיכרות עם גלגולי מסירתם מסלקות את הספק באשר לנוסח השקטס: 'מגדל שר', ומחייבות על כוונתנו מסקנות היסטוריות חדשות:

א. על פי עדותה של מגילת תענית התרחשה כנראה מלחמה אגב סיפוחה של מגדל סטרטון לממלכת החשמונאים של ינאי המלך. מסתבר שתלמי לתירוס נזקק להפעלת כוח צבאי כדי לכבוש את העיר מידי זואילוס, גם אם עשה זאת תמורת בצע כסף. לא מן הנמנע שכוחות מצבאו של ינאי השתתפו בקרב, ולפיכך זקפו את הניצחון גם לזכותם.

ב. נראה שברומה לשאר עיר החוף הנכרית גרמה גם מגדל סטרטון (כיוושתה, קיסריה, מאות שנים מאוחר יותר) מצוקה לשכניה היהודים בפרט ולממלכה החשמונאית בכלל. משום כך ייחסו קדמונינו חשיבות לא קטנה לכיבושה ושקדו לשמר את זכרו.

101 עדי הנוסח האחרים הם עדיי של נוסח הכלאיים, שאף נוסח המגילה שבו הוא תרוכב של כ"י אוקספורד ושל כ"י פרמה ולא מסורת עצמאית. ראו: נעם, לנוסחיו (לעיל, הערה 2), עמ' 73 ויהי: 'הנוסח החב תופי...'.
102 ראו לעיל, הערה 80. לטיבם של עדי הנוסח לבלבלי, מגילה ראו: א' סגל, 'מסורת הנוסח של בבלי מגילה', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ב.
103 לטיבו של כ"י מינכן ראו בעיקר: יני רבינוביץ, ספר דקדוקי סופרים: מסכת ברכות, מינכן תרכ"ח, עמ' 27-35. רשימה ביבליוגרפית מסכמת ראו אצל: ד' גולניקין, 'פרק יום טוב של ראש השנה בבבלי (חלק ב'): מהדורה מעדיה עם פירושו, עבודת דוקטור, בית המדרש לרבנים בארמיקה, תשמ"ח, עמ' מה-מז.

ג. השכונה הקראית בירושלים בימי הביניים

במגילת תענית לכ"ג באייר נאמר: 'בעשרים ותלתא ביה נפקו בני הקרא מן ירושלים'.¹⁰⁴ בפשרו של מועד זה אין ספקות ואין מחלוקות. התאריך, המאורע ואף קביעת המועד מפורשים בספר השמונאים: והאנשים מן המצודה בירושלים נעצרו לצאת ולבוא לארץ ולקנות ולמכור וידעבו מאוד ויגעו רבים מהם בדעב, ויקראו אל שמעון לקחת ימין וימין להם, ויגרשו משם ויטמרו את המצודה מן השקוצים, ויבאו אליה בשלושה ועשרים לחודש השני בשנת אחת ושבעים ומאה בהלל ובכבוד תמרים ובניירות ובתופים ובנגלים ובשרים ובזמירות כי נשמד אויב גדול מישראל, ויקיים לעשות שנה שנה את היום והוא בשמחה.¹⁰⁵

אפילו כינויים של הסלוקים שגורשו מן המצודה הירושלמית בידי שמעון השמונאי בשנת 141 לפנה"ס - 'בני הקרא' - נזכר במפורש בספר השמונאים, כפי שציין כבר דרנבורג.¹⁰⁶

מועד המגילה עוסק כאמור בתקופה והשמונאים, אולם אל הביאור למועד, הסכוליון, חדרו עקבותיה של תקופה אחרת לגמרי. כך נתפרש המועד בשלוש מהדורות הסכוליון:

כ"י פרמה	כ"י אוקספורד	כ"י קימברידג'
בעשרים ותלתא ביה נפקו בני הקרא מן ירושלים	הקראים מירושלים	בשערי ותלתא ביה נפקו בני הקרא מירושלים
סכוליון פ	סכוליון א	נוסח הכלאיים (ק)
מפני שהיו מצילין ¹⁰⁸ להם לבני ירושלים ולא יכלו לצאת ולבא מפניהם ביום אלא בלילה	שני וילכו דוד את מצודת ציון היא עיר דוד ¹⁰⁷ זהו מקום הקראים עכשו שהיו מצרים לבני ירושלים ולא היו ישראל יכלו לצאת ולבא מפניהם ביום אלא בלילה	הוא דכתי וילכו דוד את מצודת ציון היא עיר דוד זהו מקום הקראים עכשו שהיו מצרים לבני ירושלים ולא היו ישראל יכלו לצאת ולבא מפניהם ביום אלא בלילה
יום שיצאו משם	השגברה מלכות בית השמונאי הגלו אותן	האזנת היום
עשאוהו יום טוב	השגברה מלכות בית השמונאי הגלו אותם משם	שעקרום עשאוהו יום טוב

104 על-פי כ"י פרמה. בעשרים] א: בעשרין. ק: בעשרי. ד: בכי. בעשרים ותלתא] ובכ"ג. בני הקרא] א: ביה הקראים. מן ירושלים] א ק ר ד: מירושלם. ראו הטבלה להלן.
 105 השמונאים א יג, מט-נב (מהדורת כהנא, ב, עמ' קסח).
 106 השמונאים א ד, ב (מהדורת כהנא, ב, עמ' קיג, ושם תרגום: 'בני המצודה'). וראו: דרנבורג, בספרי בצרפתית (לעיל, הערה 22, עמ' 67; תג'ל, בספרי בעברית (לעיל, הערה 22, עמ' 31).
 107 שמואל ב ה ז; דברי הימים א יא, ה.
 108 צ"ל: 'מצירין', ראו נוסח כ"י ק בסבלה.

בסכוליון פ חוזרת כאן הפורמולה המשושטת, הנעדרת ציוני זמן ומקום, שמצאנה גם במיעדים אחרים: 'מפני שהיו מצילין¹⁰⁹ להם לבני ירושלים, ולא יכלו לצאת ולבא מפניהם ביום אלא בלילה. יום שיצאו משם עשאוהו יום טוב'.¹¹⁰ נוסח זה מעיד על היעדר הידיעות המוחלט של בעלי כאשר לטיב המועד. סכוליון א מזהה את המעשה הגרמז במגילה בימי החשמונאים, וסומך אליו את הפסוק בדבר כיבושה המקראי של עיר דוד, אלא שבנוסח זה נוספה הערה מתמיהה, הקשורת את האתר הירושלמי הגדון לנוכחות קראית: 'שני וילכו דוד את מצודת ציון היא עיר דוד, והו מקום הקראין, וכשגברה מלכות בית השמונאי הגלו אותן'.

נוסח הכלאיים מצריך, כדרכו תמיד, את הנוסחים הנבדלים: לשון סכוליון א - והזכרת הקראים בתוכה - ולשון סכוליון פ. הצירוף עשוי סרוגין:

הוא דכתי וילכו דוד את מצודת ציון היא עיר דוד זהו מקום הקראים עכשו [על פי א]. שהיו מצרים לבני ירושלים ולא היו ישראל יכלו לצאת ולבא מפניהם ביום אלא בלילה [על פי ב].

וכשגברה מלכות בית השמונאי הגלו אותם משם [על פי א].
 ואתו היום שעקרום עשאוהו יום טוב [על פי ב].

החוקרים, שהכירו רק את נוסח זהפוסים - נוסח הכלאיים - אשר שוקע גם במהדורה המדעית של המגילה,¹¹¹ נחלקו אם הזכרת הקראים מעידה על איחורה של כל פסקת הסכוליון, ואפילו על איחור החיבור המכונה סכוליון בכלל, או שהיא בלבד תוספת סופר מאוחרת. ראשון שהתלבט בעניין זה היה שלמה יהודה רפפורט, אשר בגוף ספרו ייחס את הזכרת הקראים לסופר מאוחר, בהשפעת שד"ל,¹¹² אולם בינוספות לספר חזק בו והציע כי 'עורך מאוחר' הוא אשר 'זוסיף מלבד פירושים על הברייתות הקטגוריות' בכלל,¹¹³ לאמור: בעל הסכוליון היה בן זמנם של הקראים. גם אברהם גייגר סבר לייחס את הסכוליון כולו לפרשן ... שכבר היה מכיר את הקראים.¹¹⁴ חוקרים מאוחרים יותר ראו בהזכרת הקראים תוספת מאוחרת על חיבור מוקדם, אלא שנהלקו בהיקפה של תוספת זו ובשחזורו של נוסח המקור. היג' שסברו כי המשפט 'זהו מקום הקראים עכשו' (כך על פי נוסח הכלאיים) הוא מיסודו של הסכוליון המקורי, והמילה 'הקראים' בלבד היא שיבוש, בהשפעת 'הקרא' שבמגילה. יוח' שמילג סבר שבמקור נאמר: 'זהו מקום הקראים עכשו', ושיעורו: זהו מקום הקרא או, בימי החשמונאים, לשיטתו, בקיש בעל הסכוליון לזוהת את עיר דוד עם החקרא, וסופר מאוחר

109 ראו בהערה הקודמת.
 110 השור לביאורים לימי בבל ולכ"י בשבט, מהדורת נעם (לעיל, הערה 2), עמ' 44, 61.
 111 מהדורת ליכטשטיין, עמ' 327.
 112 ש"י רפפורט, ערך מלך, פריאג 1852, עמ' 189; וראו: ש"י לוצאטו, אגרות שד"ל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 1119-1120.
 113 רפפורט (שם), עמ' 278. ביתר בהירות מובעת דעתו זו באגרות שד"ל (שם) - שם הוא מייחס את הזכרת הקראים למסדר ומלקט מגילת תענית [אשר] ... הי בזמן מאוחר ופירש הרכב מעצמו ביאור רחב על ברייתא הקצויה בלשון ארמית אצל כל יום טוב: חשיבותו של נוסח זה בעצם ההכנה החלוצית בין המגילה ובין ביאורה.
 114 א גייגר, המקרא והרומני, תרגום י"ל ברוך, ירושלים תש"ט, עמ' 96-97 והערה 1. תרגום זה מבוסס על המהדורה השנייה של הספר, שנרפסה בשנת 1926.

אין אנו מתיימרים לפסוק הלכה בשאלות הגאוגרפיה ההיסטורית של הקראים בירושלים, אולם דומה כי קודם לכל דיון מוטב להתבונן שנית בנוסחי הסכוליון למועד זה. הפסקה המוכירה את הקראים, ואשר סווגה כבלליות כחוספת מאוחרת, היא לשונה של אחת משתי מהדורות המקור של הסכוליון, ולא תוספת בנוסח הכלאיים שלו. אשר להוכחת הקראים בסכוליון א, ראוי להדגיש כי במסורתו של סכוליון זה גם נוסח המגילה גופה נשתבש. תחת: 'נפקו בני הקרא' נאמר בו: 'נפקו ביה הקראים'; במחקר לא הושם לב לעובדה זו מפני שנוסח הכלאיים, אשר עמד לפני החוקרים, מביא את לשון המגילה כתיקונה, על פי מסורת פ, ורק כביאור שילב את הקראים מתוך סכוליון א. אשר למגילה גופה, אין חולק שגורסתה המקורית הייתה: 'בני תקרא, ולפיכך הכרח להביח כי המילה 'תקרא' היא שתוקנה ל'קראים', ודווקא משום הדמיון הלשוני בין השתיים. ואילו כביאור, לבד מן המשפט העוסק בקראים מוכיר סכוליון א הגליה כידי 'בית' חשמונאי' וכן זיהוי של האתר הנזכר במגילה עם 'מצודת ציון היא עיר דוד'.

ההזדהויות עצמן: זייבנו את עיר דוד בחומה גדולה וחוקה ובמגילים בצורים, ותהי להם למצודה [בנוסח המקור היווני: εἰς ἄκρα - לחקרא]. וישכן שם גוי חומא אנשי און ויתבצרו בה.¹²² מכאן שבעל הביאור המקורי ידע יפה ש'חקרא' הנזכרת במגילה זוהתה בתקופה ההלניסטית עם עיר דוד, וכי מגורשיה הוגלו בידי החשמונאים דווקא. קשה להניח שדיועות כאלה נתנסחו לראשונה בימי הביניים, על ידי אדם שהיה מסוגל לרעב מסורת מן המאה השנייה לפה"ס עם הווי של המאה העשירית לספירה. ראוי לציין גם כי דרכו של סכוליון א המקורי לצטט מקראות שיש בהם פרשייה מקבילה לעניין הנזכר במגילה.¹²³ בשניים מן המקרים מעידה דווקא הכאת הפסוקים על קדמות מסורתיו של המצטט.¹²⁴

(כמראה מקום זה זכני ד"ר עדיאל שרמיר, ראו ערו: 'הניל', מידע חדש על מקומה של שכונת הקראים בירושלים בתקופה המוסלמית הקדומה, שלם, ו' תשנ"ב, עמ' 305-313, לענייננו ראו: עמ' 310; ת"ל, לתולדות השכונה הקראית בירושלים', קתדרה, 70 (שנת תשנ"ד), עמ' 59-74. תודתי נתונה לד"ר אלתרן ריינר, שסייע לי במראי מקום כפרשה זו.

122 חשמונאים א, א-ג-ל (מהדורת כהנא, ב, עמ' קא).

123 ראו הביאורים לכ"ז באייר, ג' בססלו, כ"ח בשבט, ט"ז באדר וכ"ח באדר: מהדורת נעם (לעיל, הערה 42, עמ' 50, 61, 65, 71).

124 עקבותיו של נוסח מקרא קדמון כביאור ל'ג' בססלו, ראו ו' נעם, גילויי מחדש של נוסח מקרא ומדרש, סוגיות

הפך 'תקרא' זו ל'קראים'.¹¹⁵ קאסל טען שבנוסח העברי לא נפל שיבוש כלל, וכי יש לנקד 'תקראים', היינו בני התקרא, ואילו מי ששרבב את הקראים לכאן היו התרגומים הלטיניים.¹¹⁶ מאז פרסם בעקבות שד"ל, שסבר כי כל המשפט זווז מקום הקראים עכשיו' הוא תוספת מאוחרת.¹¹⁷ מאז פרסם יוסף מילר את שינויי הנוסחאות מכ"י וינה והעיר על נוסחו: 'זוהו מקום הגליין עכשיו' נאחזו כמה כותבים בנוסח זה ובקשו לראות בו את הנוסח המקורי.¹¹⁸ במשך הזמן הלכה וקנתה לה שכיחה במחקר ההשקפה המרחיבה את גבולה של התוספת המאוחרת מעבר לשיבוש מילולי, וכוללת בה בין משפט שלם לבין פסקת הביאור כולה. השקפה זו מבקשת גם לאתר תשתית היסטורית להערה הימית-בינימית שחדרה אל הטקסט. יעקב מאן היה הראשון שיעיר כי לא טעות פרשנית או שיבוש גרפי של המילה 'תקרא' כי אם המציאות ההיסטורית, כלומר, מציאותה של שכונה קראית בנגעת עיר דוד בירושלים סביב המאה העשירית, היא שהולידה את ניסוח התוספת המזכירה את הקראים, והמלה 'עכשיו' תוכנית.¹¹⁹ לשיטתו כלל הביאור המקורי למועדנו את הלשון: 'שהיו מצרים... יום טוב' (חשיבה שנשאבה ברובה אל תוך נוסח הכלאיים מתוך סכוליון פ, ואילו הפסקה: 'זוהו דכתי... הקראים עכשיו' (=חשיבה שנלקחה בשלמותה מתוך סכוליון א אל נוסח הכלאיים) היא התוספת המאוחרת, ילידת הנסיבות של ימי-הביניים. עיקרה של סברה זו נקלט אצל חוקרים חדשים, והם שילבו בפסיפס דל המקורות של תולדות הקראות ושל תולדות ירושלים בימי-הביניים גם עדות זו, ונסתייעו בה באיתור מקום מושבם של הקראים הירושלמיים במאה העשירית. כך העיר משה גיל:

על שכונת הקראים נאמר במקורות שהיתה ביצע האלף... דברים אלה נראה שהם ממונים לאזור עיר דוד. כך גם הפירוש למגילת הענית. שנכתב ככל הנראה בימי הביניים... האומר: הוא דכתיב וילמד דויד את מצודת ציון היא עיר דוד; זהו מקום הקראין עכשיו [ההגשות שלי].¹²⁰

בעקבותיו דן גם חגי בן-שמאי בעיר דוד, המוזרה בפירושו למגילת הענית מימי הביניים עם 'מקום הקראין עכשיו' [ההגשה שלי].¹²¹

J. Schmilg, Über Entstehung und historischen Werth des Stegeskalenders Megillath Taanith, Leipzig 1874, p. 37 115
 116 קאסל (לעיל, הערה 42), עמ' 87-90.
 117 שד"ל (לעיל, הערה 112), בראן ייחס דעה זו גם לגרש ולדרנברג. אני לא מצאתיה בדבריהם במפורש. וראו: M. Brann, 'Entstehung und Werth der Megillath Taanith', MGWJ, 25 (1875), pp. 43-48, 139-144 118 p. 451
 119 עמ' 451
 120 עמ' 451
 121 עמ' 451
 122 עמ' 451
 123 עמ' 451
 124 עמ' 451

Contents

Vered Noam	7	From Textual Criticism to Historical Reconstruction
Moshe Sharon	31	The Decisive Battles in the Conquest of Syria
Dan Shapira	85	From 'Our Exile' to Sichem: Abraham Firkowicz Visits the Samaritans
Yigal Eyal and Amitam Oren	95	'Tegart Fortresses'—Administration and Security under One Roof: Concept, Policy, and Implementation
Yossi Katz	127	Special Land Acquisition Projects by the Jewish National Fund during the Final Years of the British Mandate
Muki Tsur	149	Research Essay - An Early Perspective of the Kevutzah (Collective Settlement)
Haim Goren	157	Book Reviews - Through Children's Eyes or For Them? Descriptions of Eretz Israel in Juvenile Travel Literature
Shmuel Feiner	165	- From a Movement for Religious Revival to an Ultra-Orthodox Society: Hassidism as Reflected in Letters from Eretz Israel
Israel Kolatt	170	- From the Idea of a Jewish State to the Creation of a New Society
Yigal Eilam	174	- The Merits and Limitations of Diplomatic History
Moshe Benovitz	177	Comment - The Korban Vow and the Ossuary Inscriptions from the Armona Neighborhood in Jerusalem
	180	Yad Ben-Zvi Awards
	184	Acknowledgments
	185	Abbreviations
	185	Errata
	186	Contributors to this issue
	189	Abstracts

ואלה קורות הנוסח העולות מנתונים אלה: דומה שמתחילה גרסה המגילה: 'נפקו בני הקרא', וסכוליון א סמך לה ביאור קדם שמסורתו אותנטית: 'שנ' וילכוד דוד את מצודת ציון עיר דוד'. וכשגברה מלכות בית חשמונאי הגלו אותן, בימייהביניים שיבש מאן דהו את היזקרא שבמגילה ליקראים, וחוסף בביאור: 'זהו מקום הקראים'. מאחר שבלשון המגילה גופה הקרבה הלשונית בין שתי המילים היא שגרמה ללא ספק לשיבוש,¹²⁵ מסתבר שהיא שהולידה את הקראים גם בלשון הביאור. ואילו ציון המקום עיר דוד מקורו בשכבת היסוד של החיבור ולא בתוספת המשובשת, והוא מוסב על נסיבותיה המקוריות של המגילה: על מקום החקירה הלניסטית, ולא על המציאות המאוחרת של המעתיק המשבש. אשר ללשון 'זהו מקום הקראים עכשו', מקורה של זו בנוסח הכלאיים התיניני? יוצרה המאוחר של קומפילציה זו, אשר מצא את חזקת הקראים בגוף המגילה ובביאור של סכוליון א, שהיה מובח לפניו, נהדר בשיבוש האנכרוניסטי המובחן הזה. את גוף המגילה העתיק, בצדק, מתוך נוסח פ, שלא נוגע ביקראות, ואילו בפסקת הסכוליון שהעתיק מתוך נוסח א הוסיף על המילים 'זהו מקום הקראים' את המילה 'עכשו', כדי להדיגש את איתורה של ה'תוספת הקראית'. על כן שגה מי שראה במילה זו חלק אינטגרלי של המשפט 'זהו מקום הקראים' ובה על גביה השערות היסטוריות. אחד מסופריו של נוסח הכלאיים, אשר חש בצרימה שבשילוב הקראים בשקסט, תיקן את המלה ל'גליין'.¹²⁶ נוסח זה הוא נוסח משני מבית מדרשם של מוסרי נוסח הכלאיים, וכל שהשערות ההיסטוריות אשר יולדו על ברכיו כסלות.

כללו של דבר, נראה שאין מקום לשחזור עובדות היסטוריות-גאוגרפיות של תולדות הקראות הירושלמית על פי ביאורנו. אין כאן אלא שיבוש לשוני על יסוד הדמיון המילולי: הקרא-קראים. אולם לשיבוש 'קראים' יש חשיבות ספרותית דווקא. מציאותו בתוך נוסח הכלאיים מעידה כי בכתב היד של סכוליון א, שבו השתמש יוצרו של סכוליון הכלאיים, כבר שולבה ה'תוספת הקראית'. תוספת זו כשלעצמה לא יכולה הייתה להתנסח לפני המאה השמינית-התשיעית לכל המוקדם. לעומת זאת אנו יודעים שנוסח הכלאיים כבר היה בנוצא במאה העשירית או האחת-עשרה.¹²⁷ נמצא ששרבובם של הקראים אל הביאור למועדנו מסייע לתחום את זמנו של נוסח הכלאיים של הסכוליון: הוא נוצר בין המאה התשיעית למאה האחת-עשרה.

במחקר התלמודי: יום עיון לציון חמש שנים לפטירתו של פרופ' אפרים א' אורבך, כ"א בכסלו תשנ"ו, ירושלים תשס"א, עמ' 66-72; מסורת קדומה שקשרה את אנוסיכוס לפוסק דיניאל בכ"ה בשבט, ראו: נעם, 'מגילת תענית' (לעיל, הערה 2), עמ' 287.

125 והשוו לדוגמה נוסח לא פחות, ששוורשה במקום אחד ובזמן אחר: השיבוש מינברכתא: ל'נרבוניא: ראו לעיל, הערה 20.

126 ייתכן גם שהמדובר בשיבוש גרפי: 'קראין' < 'גליין', אשר איננו בלתי אפשרי.

127 ראו: נעם, 'שתי עדויות' (לעיל, הערה 2).